

o'z navbatida, O'zbekiston tadbirkorlari uchun jahon bozoriga chiqish, jahon standartlariga mos tovarlarni ishlab chiqarish demakdir. Natijada Res-

publikada iqtisodiy, ijtimoiy farovonlik yanada rivojlanib, respublikamiz kichik va o'rta biznes korxonalarini katta yutuqlarga erishadi.

Manba va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli farmoni.
2. Ataniyazov J.X. Xalqaro moliya munosabatlari. Darslik. / J.X.Ataniyazov, E.D.Alimardonov; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2014. – 432 b.
3. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения. / Под ред. Красавиной Л.Н. – М.: Финансы и статистика, 2007. С. 289.
4. Михайлов Д.М. Мировой финансовый рынок: тенденции и инструменты. – М.: Издательство «Экзамен», 2000. С. 150.
5. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. – М.: Маркетинг, 2003.
6. Международный финансовый рынок. / Под ред. В.А.Слепова, Е.А.Звоновой. – М.: Магистр, 2009. С. 34. // "Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар" илмий-электрон журнали. 3-сон, май-июнь, 2015 йил. www.iqtisodiyot.uz
7. Olimova R.E O'zbekiston va xalqaro moliya tashkilotlar o'rtasidagi moliyaviy munosabatlarni rivojlantirish masalalari.
8. Хожиматов Р.Х. Жаҳон молия бозори: назарий қарашлар ва умумий таъсифи. // "Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар" илмий-электрон журнали. 3-сон, май-июнь, 2015 йил.
9. Ёвқочев Ш. Халқаро молия институтларининг Ўзбекистон Республикасидаги инвестицион фаолияти таҳлили. // Экономика и бизнес. 2019, 1 (121).
10. Ёвқочев Ш. Халқаро молия институтларининг жаҳон иқтисодиёти архитектурасидаги ўрни. 2018, 6 (114).
11. Ёвқочев Ш. Халқаро молия институтлари фаолиятини таъкил этувчи иқтисодий-математик моделларнинг назарий асослари. // Экономика и бизнес. 2019, 10 (130).
12. Islomiy moliyani rivojlantirish korporatsiyasi hisoboti, 2020. <https://cyberleninka.ru/>
13. Shadybekova D. Foreign investments and innovative development-is the most important factor in expanding Uzbekistan's production capacities International Scientific Journal. // Theoretical & Applied Science Philadelphia, USA. 2018. T. 9. C. 65.
14. Shadibekova D., Ismoilov N. ACM Other Conferences, 2021, ACM International Conference Proceeding Series. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85128598739&doi=10.1145%2f3508072.3508207&partnerID=40&md5=66947ebb183345d59edfeeb1aeac59b7>
15. instat.uz
16. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasi.

https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss2/a36

СОЛИҚ ИМТИЁЗЛАРИНИНГ САМАРАДОРЛИГИ ВА УЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ ЎСИШНИ РАЎБАТЛАНТИРИШГА ТАЪСИРИНИ БАҲОЛАШ

Исаев Аслиддин Икром ўғли -

Тошкент давлат иқтисодиёт университети хузуридаги «Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг илмий асослари ва муаммолари» илмий-тадқиқот маркази

Аннотация. Мақолада солиқ имтиёзларининг самарадорлигини баҳолаш ва уларнинг иқтисодий ўсишни рағбатлантиришдаги таъсири бўйича тадқиқот олиб борилган. Шунингдек, солиқ имтиёзларининг инвестициялари, бандлик ва инновацияларга таъсири, турли соҳалар ва рағбатлантириш турлари бўйича солиқ имтиёзларининг самарадорлиги ва солиқ ставкалари, маъмурий мураккаблик ва солиқ тўловчининг хатти-ҳаракати солиқ имтиёзларининг самарадорлигига таъсири ўрганилган.

Калит сўзлар: солиқ имтиёзи, инвестиция, бандлик, инновация, самарадорлик, солиқ тизими.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЛОГОВЫХ ЛЬГОТ И ИХ ВЛИЯНИЯ НА СТИМУЛИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Исаев Аслиддин Икром ўғли -

Независимый научный сотрудник научно-исследовательского центра «Научные основы и проблемы развития экономики Узбекистана» при Ташкентском государственном экономическом университете

Аннотация. В статье рассматривается эффективность налоговых льгот и их влияние на экономический рост. Кроме того, изучалось влияние налоговых льгот на инвестиции, занятость и инновации, эффективность налоговых льгот в различных секторах и виды стимулов, а также влияние налоговых ставок, административной сложности и поведения налогоплательщиков на эффективность налоговых льгот.

Ключевые слова: налоговый кредит, инвестиции, занятость, инновации, эффективность, налоговая система.

ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF TAX INCENTIVES AND THEIR IMPACT ON STIMULATING ECONOMIC GROWTH

Isayev Asliddin Ikram ugli -

Independent researcher of the scientific research center "Scientific foundations and problems of the development of the economy of Uzbekistan" under the Tashkent State University of Economics

Abstract. The article examines the effectiveness of tax incentives and their impact on economic growth. Also, the impact of tax credits on investment, employment and innovation, the effectiveness of tax credits in different sectors and types of incentives, and the impact of tax rates, administrative complexity, and taxpayer behavior on the effectiveness of tax credits were studied.

Key words: tax credit, investment, employment, innovation, efficiency, tax system.

Кириш. Солиқ имтиёзлари ҳукуматлар томонидан солиққа оид меъёрий ҳужжатлар орқали муайян хатти-ҳаракатлар ёки фаолиятни рағбатлантириш учун фойдаланиладиган иқтисодий чора-тадбирлар ҳисобланади. Ушбу чора-тадбирлар солиқ имтиёзлари, чегирмалар ва солиқ ставкаларининг камайтирилиши каби турли шаклларда намоён бўлади. Солиқ имтиёзлари, кўпинча, иқтисодий ўсишни рағбатлантириш, инвестицияларни жалб қилиш, иш ўринларини яратиш ва инновацияларни қўллаб-қувватлаш сиёсати воситаси сифатида қўлланилади.

Жаҳон тажрибасидан маълумки, солиқ имтиёзлари қайта тикланадиган энергия, тадқиқот ва ишланмалар ёки мақсадли айрим соҳаларга йўналтирилиши мумкин ёки улар барча корхоналар учун умумий рағбатлантириш бўлиши мумкин, масалан: тезлаштирилган амортизация ёки кичик бизнес учун солиқ ставкаларини пасайтириш. Солиқ имтиёзлари хайрия ишларини рағбатлантириш ёки арзон уй-жойларни қўллаб-қувватлаш каби муайян ижтимоий мақсадларни илгари суриш учун ҳам қўлланилиши мумкин.

Иқтисодий ўсишни рағбатлантиришда солиқ имтиёзларининг аҳамияти уларнинг бизнес хатти-ҳаракатларига таъсир кўрсатиш қобилиятидадир. Айрим фаолият турлари бўйича солиқ юкини камайтириш орқали корхоналар ижобий иқтисодий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ушбу фаолият билан шуғулланиш имкониятини оширади. Солиқ имтиёзларининг иқтисодий ўсишга таъсири ёки унинг рағбатлантирувчи восита жиҳатдан ўрганиш тадқиқотнинг долзарблигини оширади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Ҳозирги кунда иқтисодчиларнинг илмий излашларида солиқ имтиёзларининг моҳияти ва ундан фойдаланиш масалалари кенг муҳокама қилинмоқда.

И.А.Майбуrow, Ю.Б.Иванов фикрича, “Солиқ имтиёзлари ижтимоий, иқтисодий, экологик ва сиёсий мақсадларга эришишга қаратил-

ган давлат солиқ сиёсатининг ҳал қилувчи механизмларидан биридир” [1].

В.Г.Пансковнинг фикрича, “солиқ имтиёзлари давлат солиқ сиёсатини амалга оширишнинг муҳим воситасидир” [2].

Э.М.Золт ва А.Эассон тадқиқотларида “солиқ имтиёзларини қўллашнинг афзалликлари ва камчиликлари, шунингдек, уларни бериш ва самарадорлигини баҳолаш тартибини ўрганиш муҳимлиги таъкидланган” [3].

Л.Н.Лейкова эса “солиқ имтиёзларини фойда солиғи, ташкилотларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ ва транспорт солиғини камайтириш самарадорлигини баҳолаш нуқтаи назаридан кўриб чиқади” [4].

Р.С.Чиринко, Д.Ж.Уилсон ўз тадқиқотларида инвестицияларни рағбатлантиришга қаратилган солиқ имтиёзларининг самарадорлигини баҳолайди. “Солиқ имтиёзларини қўллаш натижасида солиқ юкининг камайиши ўз капитали шаклланишининг сезиларли даражада ошишига олиб келади” [5] деб ҳисоблашган.

Солиқ имтиёзларини қонунчиликда белгилаш ва улардан фойдаланиш А.Смит асарларида ифодаланган солиққа тортишнинг асосий тамойилларига асосланади [6].

Тадқиқот методологияси. Мақолада анализ, синтез, индукция, дедукция ва илмий абстракция усулларидан фойдаланилиб, тадқиқот олиб борилган. Солиқ имтиёзи хорижий иқтисодчи олимларнинг ишлари асосида таҳлил қилиниб, мавзу доирасида хулоса шакллантирилган.

Таҳлил ва натижалар. Солиқ имтиёзлари маълум бир жойга сармоя ва бизнесни жалб қилишга ёрдам беради. Ҳукуматлар иқтисодий жиҳатдан қийин ҳудудларда ёки ишсизлик даражаси юқори бўлган ҳудудларда жойлашган корхоналарга солиқ имтиёзларини тақдим этиши мумкин. Ҳукуматлар солиқ имтиёзларини бериш орқали иш ўринларини яратиш ва бу соҳаларда иқтисодий ривожланишни рағбатлантиришга ёрдам бериши мумкин.

Бундан ташқари солиқ имтиёзлари ҳукуматлар учун сиёсат мақсадларига эришишнинг иқтисодий жиҳатдан самарали усули бўлиши мумкин. Муайян хатти-ҳаракатларни рағбатлантириш учун Солиқ кодексидан фойдаланиб, ҳукуматлар қимматроқ ва самарасизроқ бўлиши мумкин бўлган тўғридан-тўғри давлат харажатлари дастурларига эҳтиёждан қочиши мумкин.

Тадбиркорлик субъектларида солиқ имтиёзларини ўрганишнинг тадқиқот муаммоси уларнинг кўзланган мақсадларига эришиш самарадорлигини баҳолашдан иборат. Солиқ имтиёзлари ҳукуматлар томонидан иқтисодий ўсишни рағбатлантириш сиёсати воситаси сифатида кенг қўлланилса-да, уларнинг самарадорлиги бўйича олимлар ва сиёсатчилар ўртасида келишув мавжуд эмас. Бундан ташқари солиқ имтиёзлари қимматга тушиши ва бозор имтиёзларини бузиш ёки даромадлар тенгсизлигини кучайтириш каби кутилмаган оқибатларга олиб келиши мумкин.

Ушбу тадқиқотнинг асосий мақсади тадбиркорлик субъектларида солиқ имтиёзларининг самарадорлигини баҳолашдан иборат. Хусусан, тадқиқот куйидаги тадқиқот саволларига жавоб беришга қаратилган:

1. Бизнес инвестициялари, бандлик ва инновацияларга солиқ имтиёзларининг таъсири қандай?

Бизнес инвестициялари. Солиқ имтиёзлари капитал харажатларини камайтириш орқали бизнес инвестицияларини рағбатлантириши мумкин. Бу, ўз навбатида, тадбиркорлик субъектлари жалб қилишга тайёр бўлган сармоя миқдорини ошириши мумкин. Бир қатор тадқиқотлар шуни кўрсатдики, инвестициялар учун солиқ имтиёзлари инвестициялар даражасини ошириши ва баъзи ҳолларда иқтисодий ўсишнинг ошишига олиб келиши мумкин.

А.Н.Хоундонубо, М.Моҳсин ишларида инвестицион солиқ имтиёзи, капитал ўсишига солиқни камайтириш ва шу каби солиқларни рағбатлантириш воситаларининг макроиқтисодий таъсири таҳлил қилинган. Ушбу тадқиқот АҚШ солиқ тизимига асосланган. Муаллифлар инвестиция солиқ имтиёзи ишлаб чиқариш ва қишлоқ хўжалигига сармоя киритишга кучли ижобий таъсир кўрсатади, деган хулосага келади. Инвестицион солиқ имтиёзининг бюджет самарадорлиги 85 %ни ташкил қилади. Капитал ўсишига солиқни камайтириш барча ўрганилаётган жиҳатлар бўйича энг кам самарали воситадир. Вақт ўтиши билан солиқ имтиёзларининг макроиқтисодиётга таъсири таҳлили шуни кўрсатдики, мамлакат фаровонлиги ошиб бормоқда [7].

Аксарият тадқиқотчилар солиқ имтиёзларини бутун мамлакат иқтисодиётини, шунингдек, айрим саноат ва тармоқларни қўллаб-қувватлашнинг самарали воситаси сифатида кўри-

шади. Испания мисолига асосланган иш солиқ имтиёзлари ва давлат субсидиялари тадқиқот ва ишланмаларга инвестицияларни рағбатлантириш учун самарасиз восита эканлигини кўрсатди. Ушбу воситаларга сарфланган давлат ресурслари қўшимча хусусий инвестициялар ҳажмидан кўпроқдир. Солиқ имтиёзларининг самарадорлиги паст бўлса-да, улар иқтисодиётнинг ўсиши ва унумдорлигини таъминлашда катта аҳамиятга эга [8].

Бандлик. Солиқ имтиёзлари ҳам бандликка таъсир қилиши мумкин, аммо таъсир бизнес инвестицияларига қараганда анча чекланган бўлиши мумкин. Ишга олиш ёки иш ўринларини яратиш учун солиқ имтиёзлари фирмаларни қўшимча ишчиларни ёллашга ундаши мумкин, аммо таъсир, айниқса, қисқа муддатда кичик бўлиши мумкин. Бундан ташқари муайян тармоқлар ёки фаолият учун солиқ имтиёзлари бошқа тармоқлардаги иш ўринлари ҳисобига ушбу тармоқларда иш ўринлари яратилишига олиб келиши мумкин.

Инновациялар. Тадқиқот ва ишланмалар учун солиқ имтиёзлари инновацияларга ижобий таъсир кўрсатиши мумкин. Ушбу солиқ имтиёзлари фирмаларни илмий тадқиқот ишларига сармоя киритишга ундаши мумкин, бу эса иқтисодий ўсишни рағбатлантирадиган янги маҳсулотлар ва технологияларга олиб келади. Бир қатор тадқиқотлар шуни кўрсатдики, солиқ имтиёзлари илмий тадқиқот ва инновациялар харажатларининг ортиши билан боғлиқ.

Гарчи, тадқиқот ва инновацияларга инвестицияларни рағбатлантиришнинг аҳамияти шубҳасиз бўлмаса ҳам, солиқ имтиёзлари ташаббускорлари бундай рағбатлантиришнинг самарадорлигини назорат қилишлари керак. Ж.Юнхе М.Гуангрон солиқ солиш йўли билан рағбатлантириш, тадқиқот ва тажриба-конструкторлик фаолиятини баҳолашга алоҳида эътибор беради [9].

Ч.Х.Янг ва бошқалар Хитойда тадқиқот ва ишланмалар соҳасида солиқ имтиёзларининг самарадорлигини ўрганадилар. Хитойда солиққа тортиш тизимининг ҳолати тўғрисидаги маълумотларга асосланган регрессия ва корреляция таҳлили муаллифларга солиқ имтиёзларининг тадқиқот ва ишланмаларга сарфланадиган харажатларга таъсирини баҳолаш ва институционал шарт-шароитларни яратишда ролини аниқлаш имконини берди. Муаллифларнинг хулосасига кўра, солиқ имтиёзлари тадқиқот ва ишланмалар учун самарали рағбатлантирувчи омил бўлиб, тадбиркорликни ривожлантириш жадаллаштирилса ва сиёсий рента камайтирилса, солиқ имтиёзларининг самарадорлиги ошиши мумкин [10].

Г.Среспи ва бошқалар Аргентина солиқ тизими мисолида тадқиқот ва ишланмалар учун

солиқ имтиёзларининг самарадорлигини баҳолашга ҳаракат қилди. Муаллифлар тизимли моделлардан фойдаланганлар ва “солиқ имтиёзлари тадқиқот ва ишланмалар учун капитал харажатларини камайтиради” деган хулосага келишган. Инновациялар «нархини» пасайтириш компаниянинг инвестиция қилиш қарорига сезиларли таъсир кўрсатади. Аргентинада илмий тадқиқот ва ишланмалар учун солиқ имтиёзларининг самарадорлиги технологик ривожланиш даражаси паст бўлган тармоқларда юқориқ дир [11].

Аммо шунинг таъкидлаш керакки, солиқ имтиёзларининг таъсири уларнинг қандай ишлаб чиқилганлиги ва амалга оширилишига қараб фарқ қилиши мумкин. Мисол учун, жуда тор мақсадли солиқ имтиёзлари сезиларли таъсир кўрсатмаслиги мумкин, жуда кенг қамровли солиқ имтиёзлари эса керакли хатти-ҳаракатни самарали рағбатлантириши мумкин эмас. Бундан ташқари солиқ имтиёзларининг таъсири иқтисодий ўсиш даражаси, фоиз ставкалари ва бизнеснинг ишончи каби кенгроқ иқтисодий контекстга боғлиқ бўлиши мумкин. Умуман олганда, солиқ имтиёзлари бизнес инвестициялари, бандлик ва инновацияларга ижобий таъсир кўрсатиши мумкин.

2. Турли соҳалар ва рағбатлантириш турлари бўйича солиқ имтиёзларининг самарадорлиги қандай фарқланади?

Солиқ имтиёзларининг самарадорлиги муайян соҳага ва таклиф қилинаётган рағбатлантириш турига қараб фарқ қилиши мумкин. Хусусан:

Саноат. Солиқ имтиёзлари айрим тармоқларда бошқаларга қараганда самаралироқ бўлиши мумкин. Масалан, илмий тадқиқот ва ишланмалар учун солиқ имтиёзлари фармацевтика ёки юқори технологияли саноат каби илмий тадқиқот инвестициялари юқори бўлган тармоқларда самаралироқ бўлади. Қайта тикландиган энергия учун солиқ имтиёзлари қайта тикландиган энергия учун юқори салоҳиятга эга бўлган соҳаларда, масалан, қуёш ёки шамол энергияси саноатида самаралироқ бўлиши мумкин.

Рағбатлантириш турлари. Солиқ имтиёзларининг самарадорлиги таклиф этилаётган рағбатлантиришнинг ўзига хос турига ҳам боғлиқ бўлиши мумкин. Масалан, капитал ускуналар ёки машиналарга инвестициялар учун солиқ имтиёзлари умумий капитал харажатлар учун солиқ имтиёзларидан кўра инвестицияларни рағбатлантиришда самаралироқ бўлиши мумкин. Худди шундай, янги ходимларни ёллаш учун солиқ имтиёзлари мавжуд ходимларни сақлаб қолиш ёки ўқитиш дастурларини таклиф қилиш учун солиқ имтиёзларидан кўра иш

ўринлари яратишга чекланган таъсир кўрсатиши мумкин.

Рағбатлантириш ҳажми. Солиқ имтиёзларининг ҳажми унинг самарадорлигига ҳам таъсир қилиши мумкин. Умуман олганда, каттароқ солиқ имтиёзларида исталган хатти-ҳаракатни рағбатлантириш эҳтимоли кўпроқ. Бироқ сиёсатчилар солиқ имтиёзлари ҳажмини рағбатлантириш харажатлари ва кутилмаган оқибатларга олиб келиши мумкин бўлган потенциал билан мувозанатлашлари керак.

Рағбатлантириш муддати. Солиқ имтиёзининг амал қилиш муддати ҳам унинг самарадорлигига таъсир қилиши мумкин. Узоқ муддатли солиқ имтиёзлари корхоналар учун кўпроқ ишончи таъминлаши ва узоқ муддатли инвестициялар ва режалаштиришни рағбатлантириши мумкин. Бироқ сиёсатчилар солиқ имтиёзлари ҳаддан ташқари “сахий” ёки “доимий” бўлмаслигини таъминлаши керак, чунки бу рағбатлантиришга қарамликни келтириб чиқариши ва вақт ўтиши билан унинг самарадорлигини камайитириши мумкин.

3. Солиқ ставкалари, маъмурий мураккаблик ва солиқ тўловчининг хатти-ҳаракати каби солиқ имтиёзларининг самарадорлигига қандай омиллар таъсир қилади?

У.А.Рюмина ва бошқаларнинг фикрича, солиқ имтиёзлари самарадорлигини баҳолаш учун қуйидаги масалаларни асосий деб ҳисоблаш керак: “солиқ имтиёзлари” тушунчасини илмий асослаш ва қонунчиликда эътироф этиш, солиқ имтиёзларини жорий этиш мақсадини белгилаш ва уларни вазибаларга кўра таснифлаш масаласи. Шунингдек, рағбатлантиришни жорий қилиш ва унинг самарадорлигини баҳолашда рағбатлантириш ташаббускори аниқ мақсадларни белгилаши, иқтисодий ва ижтимоий самарадорликни ҳисобга олиши ва имтиёзларни фарқлаши, бюджет, иқтисодий ва ижтимоий самарадорлик каби солиқ имтиёзлари самарадорлигини баҳолашнинг универсал мезонлари тизими ишлаб чиқиш каби масалалар [12].

Э.Шафиеи ва Б.Давидсдоттир Исландиядаги интеграциялашган энергия ва транспорт тизимидаги фискал тартибга солиш оқибатларини баҳолаш учун 2015-2050 йиллар учун сценарий моделлаштиришдан фойдаланган. Уларнинг моделлари турли комбинацияларга эга (солиқлар, субсидиялар, божлар) сценарийларга асосланади [13].

Р.Кок электромобиллар учун солиқ имтиёзларини тақдим этиш бўйича Голландия тажрибасини таҳлил қилди. Ушбу тадқиқот шунини аниқладики, бундай солиқ имтиёзлари истеъмолчиларнинг хатти-ҳаракатларидаги ўзгаришларга энг катта таъсир кўрсатади [14].

Кўпгина муаллифлар самарадорликни баҳолашнинг кўплаб методологиялари

орасида солиқ имтиёзларини баҳолашнинг интеграл усулини ажратиб кўрсатишади, аммо бу соҳадаги тадқиқот ишлари сони унчалик катта эмас [15].

Масалан, Л.Л.Игонина ва И.В.Мамоновал баҳолашнинг интеграл кўрсаткичини таҳлил қилдилар. Ушбу кўрсаткич ижтимоий, бюджет ва иқтисодий самарадорлик қадриятларига асосланади [16]. Л.Л.Игонина ва И.В.Мамонованинг аналитик усули кўпчилик минтақавий ва маҳаллий методологиялардан олинган қийматларнинг статистик асослилиги билан фарқ қилади [16].

А.П.Киреэнко ва Э.Н.Орлова солиқ имтиёзлари самарадорлигини баҳолашнинг қизиқарли ёндашувини ишлаб чиқдилар. Улар самарадорлик коэффициентларидан фойдаланган ҳолда инновацион имтиёзларнинг бюджет ва иқтисодий самарадорлигини баҳолаш методологиясини тақдим этдилар [17].

Бюджет самарадорлиги коэффициенти куйидаги коэффициент сифатида ҳисобланади:

– солиқ солинадиган базанинг кенгайиши билан боғлиқ ҳисобот даврида бюджетга солиқ тушумларининг кўпайиши ҳажмидан;

– ҳисобот йилида солиқ харажатлари ҳажми (солиқ имтиёзлари туфайли бюджетга ундирилмаган солиқлар суммаси).

Иқтисодий самарадорлик коэффициенти ҳам худди шундай коэффициент сифатида ҳисобланади:

– солиқ харажатларининг ўсиш (пасайиши) индекси;

– имтиёзлар олувчиларнинг инновацион фаолияти куйидаги кўрсаткичларининг ўсиши (камайиши) индекси: инновацион фаолият ҳажми, товарлар (ишлар, хизматлар), технологик инновацияларга сарфланган маблағлар, асосий воситалар қиймати, асосий воситаларга инвестициялар, амалдаги патентлар сони. Тадқиқотчилар интеграл кўрсаткич сифатида самарадорликнинг комбинацияланган нисбатидан фойдаланганлар. Ушбу ёндашувни синаб кўришда муаллифлар фақат солиқ имтиёзлари олувчилар билан боғлиқ бўлган кўрсаткичлардан фойдаланганлар. Ўтказилган таҳлиллар шуни кўрсатдики, тақдим этилган солиқ имтиёзлари самарадорлиги паст.

О.В.Мандрошченко солиқ имтиёзларининг самарадорлигини уларнинг солиқ тизимида бўлишининг мақсадга мувофиқлигидан келиб чиқиб таҳлил қилди. Муаллиф баҳолашни соф фойданинг янги яратилган қиймат қисмига нисбати сифатида ҳисобланган солиқ имтиёзлари коэффициентидан фойдаланган ҳолда амалга оширади [15]. Мавзу бўйича илмий нашрларнинг шарҳи муаллифларга солиқ имтиёзлари самарадорлигини баҳолаш учун статистик ва эконометрик моделлаштириш воситалари бош-

қа мамлакатларда амалиётда, кўпинча, қўлланилишини аниқлашга имкон берди.

Бу анча истиқболли тадқиқот соҳаси. Солиқ имтиёзлари самарадорлигини баҳолашда сценарий ёндашувларидан фойдаланиш ҳам худди шундай қизиқарли. Шуни таъкидлаш керакки, сценарий ёндашувлар субъективлик улушини ўз ичига олади, чунки ҳар қандай сценарий муаллифнинг хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятидаги солиқ таркибий қисмига нисбатан нуқтаи назарини акс эттиради. Статистик ёндашув объективроқдир, чунки унинг натижалари фақат эмпирик маълумотларга асосланади. Ва ниҳоят, солиқ имтиёзлари самарадорлигини баҳолашнинг энг кўп қўлланиладиган асбоби интеграл коэффициентдир. Нашрларни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, бундай коэффициентларни ҳисоблаш методологияси тубдан фарқ қилади. Ҳозирги вақтда интеграл коэффициентларни ҳисоблаш учун асос бўлиши мумкин бўлган солиқ имтиёзлари самарадорлигини баҳолашнинг универсал мезонлари тизими мавжуд эмас. Бундан ташқари коэффициент ёндашув ҳар доим ҳам мумкин эмас, масалан, бир қатор ижтимоий ва ҳудудий солиқ имтиёзлари бўйича кўп ўлчовли ўртачани ҳисоблашда мутлақ ёндашувдан фойдаланиш тавсия этилади. Бундай вазиятда унинг самарадорлиги эмас, балки солиқ имтиёзларининг таъсири марказий ўринни эгаллайди. Тақдим этилган тадқиқот солиқ имтиёзлари самарадорлигини баҳолашнинг турли интеграл кўрсаткичлари қўлланиладиган соҳаларни фарқлашга ҳаракат қилади.

Фикримизча, солиқ имтиёзларининг самарадорлигига бир қанча омиллар, жумладан, солиқ ставкалари, маъмурий мураккаблик ва солиқ тўловчининг хатти-ҳаракати таъсир қилиши мумкин. Хусусан:

Солиқ ставкалари: солиқ имтиёзларининг самарадорлигига солиқ ставкалари таъсир қилиши мумкин. Солиқ ставкалари юқори бўлганда, солиқ имтиёзлари исталган хатти-ҳаракатни рағбатлантиришда самаралироқ бўлиши мумкин. Аксинча, солиқ ставкалари паст бўлса, солиқ имтиёзлари бизнес хатти-ҳаракатларига камроқ таъсир қилиши мумкин.

Маъмурий мураккаблик: солиқ имтиёзларининг маъмурий мураккаблиги уларнинг самарадорлигига таъсир қилиши мумкин. Агар солиқ имтиёзини талаб қилиш жараёни ўта мураккаб бўлса ёки катта ресурсларни талаб қилса, корхоналар рағбатлантиришдан камроқ фойдаланиши мумкин. Бундан ташқари агар солиқ имтиёзини талаб қилиш талаблари аниқ бўлмаса ёки уларни қондириш қийин бўлса, корхоналар солиқ имтиёзлари рағбатлантириш учун мўлжалланган фаолиятга сармоя киритишдан тўхтатилиши мумкин.

Солиқ тўловчининг хатти-ҳаракати: солиқ тўловчининг хатти-ҳаракати солиқ имтиёзларининг самарадорлигига ҳам таъсир қилиши мумкин. Мисол учун, агар солиқ тўловчилар хавф-хатардан воз кечса, солиқ имтиёзлари инвестицияларни рағбатлантиришда тўғридан-тўғри субсидиялар ёки грантлар каби самарали бўлмаслиги мумкин. Бундан ташқари агар солиқ тўловчилар солиқ имтиёзлари мавжудлигини билмасалар ёки уларни қандай талаб қилишни тўлиқ тушунмасалар, рағбатлантиришнинг таъсири камайиши мумкин.

Бошқа имтиёзлар билан ўзаро алоқа: солиқ имтиёзларининг самарадорлигига бошқа имтиёзлар ҳам таъсир қилиши мумкин. Мисол учун, агар бизнес бир хил фаолият учун солиқ имтиёзи ва грант олиш ҳуқуқига эга бўлса, грантнинг мавжудлиги солиқ имтиёзи исталган хатти-ҳаракатни рағбатлантиришда самарасиз бўлиши мумкин.

Бозор имтиёзларининг бузилиши ва даромадлар тенгсизлигининг кучайиши каби солиқ имтиёзларининг кутилмаган оқибатлари қандай?

Солиқларни камайтириш иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ва иш ўринларини яратиш каби мўлжалланган ижобий таъсирга эга бўлиши мумкин бўлса-да, улар салбий бўлиши мумкин бўлган кутилмаган оқибатларга ҳам олиб келиши мумкин. Солиқларни камайтиришнинг баъзи кутилмаган оқибатлари:

Бозор имтиёзларининг бузилиши: солиқ имтиёзлари иқтисодий фаолиятнинг айрим турларини бошқаларга нисбатан рағбатлантириши мумкин, бу эса бозор имтиёзларининг бузилишига олиб келади. Мисол учун, агар солиқни камайтириш маълум бир соҳага қаратилган бўлса, бу sanoatга ортиқча инвестициялар ва бошқа тармоқларга мос равишда кам инвестицияларга олиб келиши мумкин.

Даромадлар тенгсизлигининг кучайиши: агар солиқ имтиёзлари номутаносиб равишда юқори даромад олувчиларга тушса, солиқларни камайтириш даромадлар тенгсизлигини кучайтириши мумкин. Бу солиқни камайтириш, биринчи навбатда, юқори даромадга эга бўлганларга фойда келтирадиган тарзда тузилган бўлса, масалан, энг юқори маржинал солиқ ставкасини пасайтириш ёки инвестиция даромадларидан солиқларни бекор қилиш орқали содир бўлиши мумкин.

Бюджет тақчиллиги: солиқларни камайтириш ҳам, агар улар тегишли харажатларни қисқартириш билан бирга бўлмаса, бюджет тақчиллигига ҳисса қўшиши мумкин. Бу келажакда солиқларнинг ошиши ёки муҳим давлат дастурларини қисқартиришга олиб келиши мумкин.

Давлат даромадларининг қисқариши: солиқларнинг қисқариши давлат даромадлари-

нинг қисқаришига олиб келиши мумкин, бу эса ҳукуматнинг муҳим дастурлар ва хизматларни молиялаштириш имкониятларини чеклаши мумкин. Бунга таълим, соғлиқни сақлаш, инфратузилма ва ижтимоий хавфсизлик тармоғи дастурлари кириши мумкин.

Даврий даромадга боғлиқлик: солиқларни қисқартириш, шунингдек, фойда солиғи каби даврий даромад манбаларига боғлиқликни келтириб чиқариши мумкин, бу жуда ўзгарувчан ва олдиндан айтиб бўлмайдиган бўлиши мумкин. Бу ҳукуматларга узоқ муддатга режалаштириш ва бюджетлаштиришни қийинлаштириши мумкин.

Умуман олганда, солиқ имтиёзлари солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда эътиборга олиш зарур бўлган кутилмаган оқибатларга олиб келиши мумкин. Солиқларни камайтиришнинг потенциал фойдалари ва хатарларини синчковлик билан кўриб чиқиш орқали иқтисодчилар ушбу кутилмаган оқибатларни юмшатиш ва адолатли ва барқарор иқтисодий ўсишга ёрдам бериши мумкин.

Солиқ имтиёзлари ҳукуматлар томонидан муайян хатти-ҳаракатларни рағбатлантириш ёки иқтисодий ўсишни рағбатлантириш учун қўлланиладиган умумий сиёсат воситасидир. Солиқ имтиёзлари самарадорлиги, дизайни, амалга оширилиши ва тақсимоти таъсири каби масалаларни ҳам унутмаслигимиз керак. Жумладан, солиқ имтиёзларининг самарадорлиги: солиқ имтиёзларининг самарадорлиги улар эришиш учун мўлжалланган муайян сиёсат мақсадига қараб ўзгаради. Масалан, илмий тадқиқот ва ишланмалар учун солиқ имтиёзлари инновациялар ва самарадорликни рағбатлантиришда самарали эканлиги аниқланди, янги иш ўринлари яратишда солиқ имтиёзлари эса чекланган самарага эга бўлиши мумкин.

Солиқ имтиёзларини лойиҳалаш: солиқ имтиёзларини лойиҳалаш уларнинг самарадорлиги учун жуда муҳимдир. Муайян фаолият ёки тармоқларга тор доирада йўналтирилган солиқ имтиёзлари, одатда, кенг қамровли рағбатлантиришларга қараганда самаралироқдир. Бундан ташқари солиқ имтиёзларининг ҳажми ҳам муҳимдир, чунки каттароқ имтиёзлар исталган хатти-ҳаракатни ўзгартириши эҳтимоли кўпроқ.

Солиқ имтиёзларини амалга ошириш: солиқ имтиёзларини амалга ошириш уларнинг самарадорлигига ҳам таъсир қилиши мумкин. Солиқ имтиёзларини қўллашдаги кечикишлар уларнинг таъсирини камайтириши мумкин, шу билан бирга, солиқ имтиёзларининг келажакдаги ҳақидаги ноаниқлик фирмаларнинг улардан фойдаланишига тўсқинлик қилиши мумкин.

Солиқ имтиёзларининг тақсимлаш таъсири: солиқ имтиёзлари турли соҳаларда ҳам, бир

соҳада ҳам тақсимлаш таъсирига эга бўлиши мумкин. Мисол учун, солиқ имтиёзлари бошқа тармоқларга қараганда юқори технологияли тармоқларга кўпроқ фойда келтириши мумкин, кичик бизнес учун солиқ имтиёзлари эса йирик компанияларга қараганда кичик бизнесга кўпроқ фойда келтириши мумкин.

Хулоса ва таклифлар. Юқоридагиларга асосан шуни айтиш керакки, солиқ имтиёзлари тўғри ишлаб чиқилган ва амалга оширилганда, самарали иқтисодий сиёсат воситаси бўлиши мумкин. Солиқ имтиёзлари иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ва ҳар қандай ҳукуматларнинг ижтимоий-иқтисодий мақсадларига эришиш учун муҳим сиёсат воситасидир. Солиққа оид

меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар орқали тадбиркорлик хатти-ҳаракатларига таъсир кўрсатиш, улар орқали солиқ имтиёзлари воситасида инвестицияларни рағбатлантириш, иш ўринлари яратиш ва инновацияларни тежамкорлик билан қўллаб-қувватлаши мумкин.

Шунингдек, солиқ имтиёзларини жорий этиш ва баҳолашни оптималлаштириш солиқ имтиёзларини энг самарали таъминлаш учун зарурдир. Имтиёзларнинг сифати, иқтисодий мақсадга мувофиқлиги бир вақтда таҳлил қилиш ва солиқ маъмуриятчилигини тартибга солиш натижасида йўқотилган бюджет даромадларини қоплашга ёрдам беради, деб ҳисоблаймиз.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар:

1. Майбуrows И.А., Иванов Ю.Б. (ред.) *Налоговые льготы. Теория и практика применения. Теория и практика применения.* – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. – 488 с.
2. Пансков В.Г. *Налоговые льготы: теория и практика. Экономика. Налоги. Право = Экономика, Налоги. Закон.* 2016. № 1, стр. 119-125.
3. Easson A., Zolt E.M. *Tax incentives.* Washington, World Bank Institute, 2002.
4. Lykova L.N. *Regional component of tax policy: ways to support economic growth. Problemy razvitiya territorii = Problems of Territory's Development,* 2018, no. 2, pp. 71-86. DOI: 10.15838/ptd/2018.2.94.5.
5. Chirinko R.S., Wilson D.J. *State investment tax incentives: A zero-sum game? Journal of Public Economics,* 2008, Vol. 92, iss. 12, pp. 2362-2384. DOI: 10.1016/j.jpubeco.2008.07.005.
6. Smith A. *On the revenue of the sovereign or commonwealth.* In: Smith A. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. On the income of a sovereign or state.* MetaLibri Digital, 2007. Book 5, p. 535-740. Available at: https://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_WealthNations_p.pdf
7. Houndonougbo A.N., Mohsin M. *Macroeconomic effects of cost equivalent business fiscal incentives.* *Economic Modelling,* 2016, vol. 56, pp. 59-65. DOI: 10.1016/j.econmod.2016.03.015.
8. Alvarez Ayuso I.C., Kao C., Romero-Jordanc D. *Long run effect of public grants and tax credits on R&D investment: A non-stationary panel data approach.* *Economic Modelling,* 2018. DOI:10.1016/j.econmod.2018.06.011.
9. Junxue Jia, Guangrong Ma. *Do R&D tax incentives work? Firm-level evidence from China.* *China Economic Review,* 2017, vol. 46, pp. 50-66. DOI: 10.1016/j.chieco.2017.08.012.
10. Yang Ch.-H., Huang Ch.-H., T. Hou Ch.-T. *Tax incentives and R&D activity: Firm-level evidence from Taiwan.* *Research Policy,* 2012, vol. 41, iss. 9, pp. 1578-1588. DOI: 10.1016/j.re-spol.2012.04.006.
11. Crespi G., Giuliadori D., Giuliadori R., Rodriguez A. *The effectiveness of tax incentives for R&D+i in developing countries: The case of Argentina.* *Research Policy,* 2016, vol. 45, iss. 10, pp. 2023-2035.
12. Rumina U.A., Balandina A.S., Bannova K.A. *Evaluating the Effectiveness of Tax Incentives in Order to Create a Modern Tax Mechanism Innovation Development.* *Procedia – Social and Behavioral Sciences,* 2015, vol. 166, pp. 156-160. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.12.502.
13. Shafiei E., Davidsdottir B., Leaver J., Stefansson H., Asgeirsson E.I., Keith D.R. *Analysis of supplypush strategies governing the transition to biofuel vehicles in a market-oriented renewable energy system.* *Energy,* 2016, vol. 94, pp. 409-421. DOI: 10.1016/j.energy.2015.11.013.
14. Kok R. *Six years of CO2-based tax incentives for new passenger cars in The Netherlands: Impacts on purchasing behavior trends and CO2 effectiveness.* *Transportation Research Part A: Policy and Practice,* 2015, vol. 77, pp. 137-153. DOI: 10.1016/j.tra.2015.04.009
15. Мандрошенко О.В. *Основные подходы к оценке эффективности налоговых льгот.* *Финансовая аналитика: проблемы и решения*, 2016, № 39, стр. 45-60.
16. Игонина Л.Л., Мамонова И.В. *Стимулирующие налоговые льготы как инструмент бюджетного регулирования: особенности применения и оценка эффективности на региональном уровне.* *Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях = Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях,* 2017, № 4, с. 38-50.
17. Kireenko A.P., Orlova E.N. *The Role of Tax Incentives in Promotion of Innovation Activity in the Russian Federation.* 13th International scientific-technical conference on actual problems of electronic instrument engineering proceedings (APEIE 2016). Novosibirsk, 2016. Vol. 1, Part 3, pp. 242-247.
18. Isaev F. *Солиқ имтиёзларининг солиқ юки кўрсаткичига таъсири таҳлили.* // *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar,* 2017, (6), 294-301. Retrieved from: https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/9579
19. Исаев Ф.И. *Солиқларни таҳлика-таҳлил қилиш методикаси.* // "Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар" илмий-электрон журнали. 2021.
20. Исаев Ф. *Ресурс солиқлари таҳлилин ташкил этиш методикаси.* // *Iqtisodiyot va ta'lim,* 2022, 23(5), 171-176. Retrieved from: <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/742>
21. Isaev F.I. *Tax Accounting: Theory and Practice.* // *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding.* 2022. T. 9. № 12. С. 30-38.
22. Isayev F.I. *Concept of economic analysis and its structural components.* // *International Journal of Marketing and Technology.* 7.12 (2017): 1-13.
23. Isayev F.I. *Analysis of the profit tax and its improvement.* // *International Journal of Research in Social Sciences* 7.12 (2017): 74-85.
24. Jumaev N.H., Rizaev N.K. & Isaev F.I. *Organization of turkic states: interoperation and accounting system.* // *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development,* 2023, 13, 116-129. Retrieved from <https://journalzone.org/index.php/bjgesd/article/view/245>
25. Исаев Ф. *Солиқ текширувлари: аудит самарадорлиги таҳлили.* // *Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар,* 2023, 11 (1), 394-401. https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss1/a42
26. Исаев Ф. *Йирик корхоналар мисолида солиқ йиғилувчанлиги кўрсаткичини таҳлил қилиш методикасини такомиллаштириш.* // *Iqtisodiyot va ta'lim,* 2022, 24 (1), 317-326. Retrieved from: <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/955>